

dr. sc. Jakša Raguz
znanstveni suradnik
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10.
jraguz@isp.hr

Primljeno/Received: 5.11.2016.
Prihvaćeno/Accepted: 21.4.2017.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad/Review

UDK 271.224(497.541)“1991“

IZVJEŠĆE VLADIKE BANATSKOG ATANASIJA JEVTIĆA O ZBIVANJIMA U SLAVONSKOJ EPARHIJI SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U PROSINCU 1991. GODINE

SAŽETAK: U radu se analizira izvješće pod nazivom „Izveštaj episkopa banatskog dr. Atanasija (Jevtića) o zbivanjima u Slavonskoj eparhiji Srpske pravoslavne crkve“ koje se zapravo odnosi na posjet spomenutog vladike okupiranom području Zapadne Slavonije od 5. do 8. prosinca 1991. godine.

KLJUČNE RIJEČI: Srpska pravoslavna crkva, vladika Atanasije, izvješće, zapadna Slavonija, ratna razaranja

Informacije koje su početkom prosinca 1991. godine stizale iz zapadne Slavonije u Beograd nagovještavale su nepovoljan ratnih ishoda po srpsku stranu. Još od 29. listopada 1991. oružane snage Teritorijalne obrane (TO) Srpske autonomne oblasti (SAO) Zapadne Slavonije i JNA bile su u defanzivi, kontinuirano gubeći nadzor nad dijelovima zapadne Slavonije. U tim okolnostima patrijarh Srpske pravoslavne crkve (SPC) Pavle je početkom prosinca u pohod zapadnoj Slavoniji uputio dvojicu vladika (episkopa), slavonskog Lukijana (Pantelića) i banatskog Atanasija (Jevtića). Vladika Lukijan je za novinsku agenciju „Tanjug“ ovako objasnio cilj pohoda: „Naša poseta ovom kraju ima cilj da pruži podršku narodu i borcima Slavonije i njihovoj pravednoj borbi za slobodu vekovnih ognjišta i preneti im poruku patrijarha Srpske pravoslavne crkve gospodina Pavla da čuvaju ‘čojstvo i junaštvo’“. ¹⁰¹⁴

¹⁰¹⁴ Oštećeno 60 pravoslavnih crkava, *Politika* (Beograd) 8. XII. 1991., 10.

Slika 1. Vladika Atanasije Jevtić

1. „Od Kosova do Jadovna“

Dolazak, i obilazak ovoga područja od strane vladike Lukijana kao mjesnoga crkvenog poglavara bio je očekivan, dok je prisutnost vladike Atanasija, kao jednog od najpopularnijih srpskih vladika trebala pokazati brigu SPC-a za Srbe zapadne Slavonije, podići im borbeni moral te privući i pojačati interes srpske javnosti za njihov težak položaj. Vladika Atanasije bio je na glasu kao jedan od najekstremnijih vladika SPC-a, poznat po šovinističkim javnim istupima i otvorenom zalaganju za stvaranje Velike Srbije. Široj javnosti postao je poznat 1984. godine prvo feljtonom, a zatim knjigom „Od Kosova do Jadovna“. Svojevrsni je to viktimološki putopis o ugroženosti Srba na Kosovu od strane Albanaca i ustaškom genocidu nad Srbima u NDH. U okolnostima srpskoga nacionalnog pokreta '80-ih je godina Atanasije Jeftić stekao veliku popularnost.¹⁰¹⁵ S izbijanjem srpske pobune u Hrvatskoj Atanasije je, kao dekan Bogoslovnog fakulteta SPC-a u Beogradu, pu-

tovao po Hrvatskoj i ratnohuškačkim govorima poticao Srbe na pobunu i rat.¹⁰¹⁶ Zahvaljujući tom aktivizmu 7. srpnja 1991. postao je vladika Banatske eparhije (sjedište u Vršcu).¹⁰¹⁷ Treba navesti da je i domicilni vladika, Lukijan, bio poznati ratni huškač koji je znatno pridonio izbijanju srpske pobune u zapadnoj Slavoniji.¹⁰¹⁸

2. Četverodnevni obilazak SAO Zapadne Slavonije

Kao izaslanik patrijarha Pavla, vladika Atanasije je od 5. do 8. prosinca 1991. obišao najveći dio zapadne Slavonije pod srpskim nadzorom. Nije posjetio samo dio općine Orahovica

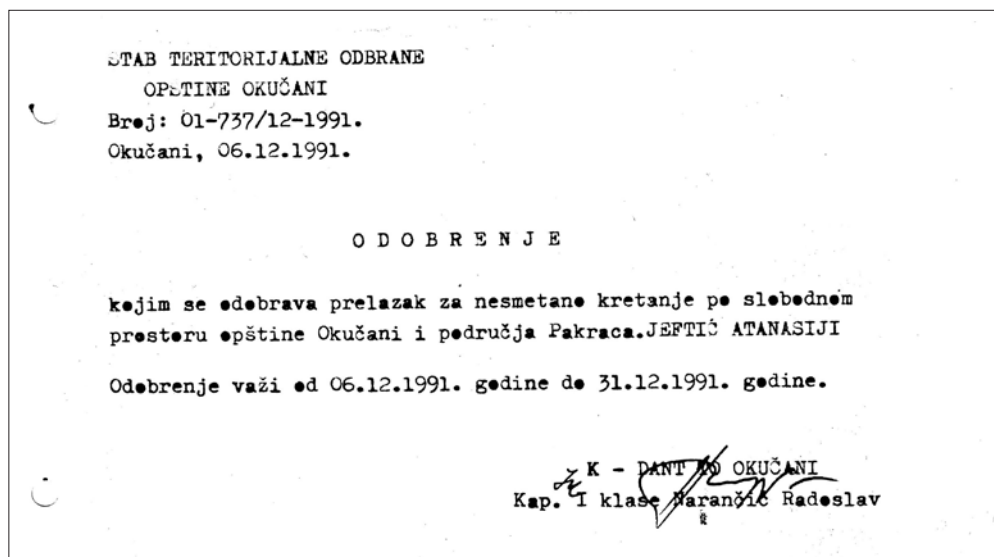
¹⁰¹⁵Milorad, TOMANOVIĆ, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Beograd, 2001., 19.-23, 31.-32, 54.-57.

¹⁰¹⁶Svi smo mi Jednaki, *Srpski glas* (Topusko) br. 15. VII. 1991., 2.

¹⁰¹⁷TOMANOVIĆ, 54.-57.

¹⁰¹⁸Ivica, MIŠKULIN, U službi boga rata: Prilog poznavanju djelovanja Episkopa slavonskog Lukijana i Srpske pravoslavne crkve u zapadnoj Slavoniji 1985. – 1991., *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.–1995. : nositelji, institucije, posljedice*. Slavonski Brod, Zagreb, 2012., 69.-95.

koje su kontrolirali Srbi. Najduže je boravio u selima u istočnom dijelu tadašnje Skupštine općine Daruvar. Susreo s i više svećenika SPC-a, vojnika, građana i drugih osoba te u razgovorima doznao podatke o prilikama, kako na području pod srpskim, tako i hrvatskim nadzorom. Pritom je doznao i dosta neistina ili poluistina. Vladikin dolazak u zapadnu Slavoniju podudara se s posljednjim srpskim napadom u daruvarskom kraju te s početkom nove napadne operacije Hrvatske vojske (HV) pa u Izvješću vladika donosi zanimljive podatke o borbama koje su tih dana vođene za sela u istočnom dijelu daruvarske općine.

Slika 2. Dozvola Štaba TO Okučani vladiki Atanasiju za kretanje po SAO Zapadnoj Slavoniji

Nakon što je 5. prosinca proveo u okučanskoj Posavini, u okučanskoj paroha Save Počuče, vladika je 6. prosinca od Štaba Teritorijalne obrane općine Okučani dobio dozvolu za nesmetano kretanje po dijelu zapadne Slavonije pod srpskim nadzorom. Tada su identične dozvole dobili Aleksandar Stanković i Vojislav Pantelić, koji su najvjerojatnije bili u pratnji vladike tijekom ovog pohoda. Prema tim dozvolama, mogli su na ovome području boraviti do 31. prosinca 1991., no vladika i njegovi pratitelji nisu iskoristili tu mogućnost.¹⁰¹⁹ Nakon što je dobio dozvolu, vladika je 6. prosinca krenuo na put automobilom u vlasništvu Banatske

¹⁰¹⁹Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR), fond Štab TO Zapadne Slavonije, kut. 2. Odobrenje ŠTO SO Okučani za nesmetano kretanje Jeftić Atanasiju. Br: 01-737/12-1991., od 6. XII. 1991., Odobrenje ŠTO SO Okučani za nesmetano kretanje Stanković Aleksandru. Br: 01-738/12-1991., od 6. XII. 1991., Odobrenje ŠTO SO Okučani za nesmetano kretanje Pantelić Vojislavu. Br: 01-739/12-1991., od 6. XII. 1991.

eparhije marke „Mercedes“ registracijskih oznaka VŠ 297-16.¹⁰²⁰ Obišao je istočni dio općine Pakrac, zapadni dio općine Požege te u poslijepodnevnim satima stigao u Voćin.

Nakon posjeta prve linije bojišta u Lisičinama, uputio se prema sjeveroistočnom dijelu općine Daruvar. Posjetio je Đulovac (tada Miokovićevo) i više okolnih sela. Noć sa 6. na 7. prosinca proveo je u selu Bijela. Sutradan, 7. prosinca, posjetio je manastir Pakru i okolna daruvarska sela te se vratio u Voćin. Uvjerivši se da posvuda pucaju linije bojišta i da Hrvatska vojska (HV) napreduje, vladika nije želio još jednu noć provesti u nesigurnim brdskim dijelovima SAO Zapadne Slavonije. Radije je riskirao teško noćno putovanje preko Psunja kako bi što prije stigao u sigurnost Okučana. Sutradan, 8. prosinca, vladika je još neko vrijeme proveo u Posavini, služio liturgiju u Okučanima, obišao linije bojišta prema Novskoj i Novoj Gradišci i potom otputovao u Banja Luku. Po povratku u Beograd, a na tragu svoje viktimološke putopisne uspješnice iz 1984. godine, vladika je Atanasije napisao izvješće u kojem je prikazao ono što je vidio i doznao tijekom četverodnevno boravka u zapadnoj Slavoniji. Izvješće je naslovio „Izveštaj episkopa banatskog dr. Atanasija (Jevtića) o zbivanjima u Slavonskoj eparhiji Srpske pravoslavne crkve“. Izvješće je 15. prosinca 1991. objavio beogradski dnevnik „Politika“ na strani 16 pod naslovom „Deset živih za deset poginulih“. U vrijeme kada je Izvješće tiskano, stanje koje je u njemu predstavljeno posve se promijenilo jer su glavninu prostora zapadne Slavonije koji je vladika obišao u danima po njegovu odlasku oslobodile hrvatske oružane snage.

Iz navedenog razloga, kao prikaz sumarnog stanja u SAO Zapadnoj Slavoniji pred njezin konačni slom u brdskom dijelu zapadne Slavonije, vladikino Izvješće je zanimljiv i koristan povjesni izvor. Međutim, kao što je već spomenuto, u njega je uneseno nekoliko neistina ili poluistina koje je vladika doznao kao glasine. Nadalje, neke je događaje opisao s nedovoljno podataka, a neke (ne)namjerno iskrivio tako da su dobili posve neistinit oblik. Iz tog razloga, Izvješće je trebalo kritički proanalizirati i nadopuniti. Stoga se u ovome radu donosi u integralnoj verziji, na izvornomu, srpskom jeziku, uz komentare, ispravke i nadopune.

Izveštaj episkopa banatskog dr. Atanasija (Jevtića) o zbivanjima u Slavonskoj eparhiji Srpske pravoslavne crkve

Od 5. do 8. decembra 1991. godine posetili smo Slavonsku Eparhiju i našli da je tamo sadašnje stanje našeg naroda i Crkve tragično i skoro bezizlazno. Preko Banja Luke i Bosanske Gradiške (jer drugog pristupa i nema) došli smo u Okučane i bili u okolnim selima koja su zasad oslobođena. Zatim smo pošli u pravcu Lipika i Pakraca, ali kako se tu i dalje vode borbe (pa je Lipik 6. 12. 91. ponovo

¹⁰²⁰HMDCDR, fond Štab TO Zapadne Slavonije, kut. 2. Odobrenje ŠTO SO Okučani za 45 lit. dizel goriva za automobil VŠ 297-16. Br: 01-785/12-1991., od 8. XII. 1991.

pao u ruke Hrvatima), skrenuli smo istočno, preko brdskih srpskih sela (na planini Psunju): **Bela Stena** (gde je u 15. veku bila prestonica Zmaj-Ognjenog Vuka Brankovića), **Rogolji**, **Brusnik** (odakle smo sa planine videli i čuli borbe u Lipiku), **Kusonje** (gde su Srbi spaljeni u crkvi od ustaša 1941. gde crkva još nije potpuno obnovljena jer hrvatska vlast nikad nije dala dozvolu, pa je sam narod, naročito žene, samo prepokrio crkvu) i dalje preko **Dragovića** i **Bučja** (ogranci Ravne gore i Papuka), kroz **Kamensko** (gde je srpski patrijarh Arsenije III. 1700. godine, držao crkveno-narodni sabor, a kao patrijarh stolovao je u nedalekom Siraču, između Pakraca i Daruvara). Od Kamenskog se odvaja put na sever ka Voćinu, dok na istok nastavlja ka Slavonskoj Požezi, kroz kotlinu između Psunja i Papuka. U **Voćin** smo stigli popodne (6. 12. 91.) i posle posete našoj obnovljenoj crkvi (inače spaljenoj od ustaša 1942. kada je u Voćinu i okolini pobijeno preko 300 Srba), posetili smo Štab srpskih boraca (tzv. Teritorijalna odbrana, ustvari slabo naoružan narod ove srpske teritorije, koji se bori za opstanak i goli život, bez ikakve podrške jugoslovenske vojske, osim nekoliko starih topova i minobacača, koji se rasprskavaju i predstavljaju opasnost za same srpske borce koji ih koriste). Da napomenemo da preko 20 srpskih sela, kroz koja smo prošli pre Voćina, bila su oduzeta od pakračke opštine i data Slavonskoj Požezi, čime su odvojena od srpske većine, pa su onda sistematski zapostavljena (bez dobrih puteva, škola, industrije itd.), te su tako Srbi iz njih morali da se sele u potrazi za zaposlenjem i školovanjem dece. U ovim krajevima skoro da i nema hrvatskih naselja, a i Srbi su proređeni, mada nastanjuju velike brdske prostore. Tu su inače bili tokom rata partizani, pa je posle rata naša Crkva u ovim krajevima proganjana i zatirana od komunista. Tek sada se narod počeo vraćati Crkvi i obnavljati svoje svetinje ali ga je našlo drugo veliko zlo, tj. novi hrvatski teror i pretnja da ga iskorene sasvim iz ove „Male Raške“, kako su ovaj kraj zvali Nemci još od 15. veka (o čemu svedoče najstarije karte i druga dokumenta kao i naši manastiri i crkve).

Kao što je vladika naveo, početak njegova pohoda brdskom području SAO Zapadne Slavonije bio je istovremen s oslobađanjem Lipika 6. prosinca te je stoga morao putovati šumskim putem preko Psunja. Nastavak puta kroz istočni dio općine Pakrac i zapadni dio općine Požega protekao je u miru. I općinski Centar za obavješćivanje Požega potvrđuje da je taj dan na tom području bilo relativno mirno, tj. da je sa srpske strane ispaljena samo jedna granata na položaje požeške brigade HV-a.¹⁰²¹ Štab koji vladika spominje da je posjetio u Voćinu bio je općinski štab TO Podravska Slatina. Glede tehničke opremljenosti srpskih teritorijalaca,

¹⁰²¹ Izvješće COB SO Sl. Požega, br: 444/1-91., od 6. XII. 1991. (dokument u posjedu autora).

vladika je neistinito prikazuje inferiornom. Prema hrvatskim dokumentima, u kojima se navode vrste projektila koje su srpske snage ispaljivale, u selu Kraškovići, srpski teritorijalci su imali tenkove kojima su tukli po hrvatskom selu Mikleuš, u selu Čeralije imali su višecjevni bacač raketa iz kojeg su razarali Podravsku Slatinu, dok su po cijeloj bojišnici imali velik broj minobacača i topova.¹⁰²² Tvrdnja o etničkoj homogenosti prostora pod srpskim nadzorom nije točna. Sela Novo Zvečevo, Balinci i Mačkovac bila su većinom hrvatska, dok je više sela pod srpskim nadzorom živjelo uza srpsko i brojno hrvatsko stanovništvo (Voćin 426 Hrvata, Kusionje 99, Hum 84, Čeralije 14, Bučje 10, Dragović 7, Branešci 5...)¹⁰²³

Srpsko mesto Voćin, sa nešto malo Hrvata, nalazi se približno na sredokračji između Daruvara, Virovitice, Podravske Slatine, Orahovice i Slavonske Požege, a to je brdovit prostor u krug blizu 300 kilometara, a u prečniku oko 100 km i više, kako gde, jer su tu smeštene planine Papuk, sa ogrankom Ravna gora, i Bilogora, sa obronaka koje je nedavno iseljeno 17 srpskih sela, dok su sada opkoljena i napadnuta i sva ostala periferna srpska sela, pošto hrvatske oružane snage drže glavne puteve: Podravsku magistralu (Virovitica, Podravska Slatina, Osijek) i put asfaltni od Virovitice za Daruvar i Pakrac. Zapadnije odavde nalazi se Grubišno Polje, koje su sa celom okolinom zauzeli hrvatski bojovnici i sve odreda pljačkaju, ruše i ubijaju. U samoj Podravskoj Slatini i okolici (gde je ostalo dosta srpskog naroda i nekoliko sveštenika) hrvatske ustaše skupljaju Srbe na igralištu, tržnici i drugim mestima i kolju ih, kako su nam svedočili izvesni izbegli Srbi i srodnici tamošnjih zatočenika. Govori se o najmanje 120 poklanih Srba, mahom starijih osoba. U okolini pak Slavonske Požege iseljeno je 28 srpskih sela, dok u samoj Požezi Hrvati bacaju letke sa spiskovima Srba koje treba pobiti. Isto tako kod Nove Gradiške (u blizini samog fronta borbi sa okučanskim borcima) hrvatski bojovnici drže u selu Poljane oko 150 Srba kao taoce, i njih ističu u prvu liniju fronta, pa zato to selo i nije dosad moglo biti oslobođeno, a nalazi se ispred same Nove Gradiške (koju, istina, vojska iz Banjalučkog korpusa bombarduje), ali su hrvatske snage u Gradiški i okolini dobro utvrđene, kao i sa druge strane okučanskog ratišta, (tj. oko Pakraca i Novske) i, po opštem priznanju i vojnika i naroda, hrvatske snage su daleko nadmoćnije.

¹⁰²² Bilten događaja za dan 07. 12. 1991. godine od 08.00 do 14.00 sati na području Policijske uprave Osijek., Izvešće Operativnog štaba PU Osijek o događajima za dan 4./5. 12. 1991. u vremenu od 20:00 do 08:00 sati., Bilten događaja za dan 06/07. 12. 1991. godine od 20:00 do 8:00 sati na području Policijske uprave Osijek. (dokumenti u posjedu autora).

¹⁰²³ Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Popis stanovništva 1991. – narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, Zagreb, 1992.

*Iz Voćina smo sa pratnjom (srpskih boraca) pošli za **Lisičine**, planinsko selo (gde su u prošlom ratu srpski partizani bili jaki u otporu ustašama) i dalje preko brda prošli kroz sela **Krivaju** i **Klisu**, gde su srpski lokalni borci toga dana bili direktno ugroženi od ustaške vojske iz **Levinovca**, jugozapadno od Slatine, koju drže ustaše, kao i sva srpska sela severozapadno prema Virovitici i jugoistočno prema Orahovici, pa i naš manastir Orahovicu, gde su o. Milutin i jedan starac ostali u zatočenju, samo je mali broj srpskih sela oko Orahovice (zapadno ka Papuku) slobodan.*

Dolazak vladike u Voćin koincidencijom se podudario s početkom likvidacije hrvatskog stanovništva. U večernjim satima 6. prosinca lokalni Srbi su mučili i ubili troje voćinskih Hrvata: Ivana Šimića, njegovu ženu Mariju Šimić te njezinu majku Veroniku Ament. S ubojstvima se nastavilo i idućih dana, da bi 13. prosinca prerasli u masovni zločin nad hrvatskim narodom. Glede vladikinih navoda o ubijanju Srba u Slatini, u pitanju je neistinit podatak. Naime, u Slatini i selima u okolici pod hrvatskim nadzorom u prosincu 1991. nije bio ubijen niti jedan Srbin. I drugi vladikin navod, o Srbima koji su taoci u selu Poljane, također je neistinit. Obje neistine koje je vladika prenio primjer su metoda psihološkog rata kojima se hrvatskoj strani pripisivalo izmišljene zločine i teror, s ciljem odvlačenja pozornosti od stvarnih srpskih zločina počinjenih u zapadnoj Slavoniji, njihova opravdavanja i prikrivanja.¹⁰²⁴

Lisičine koje je vladika posjetio bile su, uz Čeralije i Krašković, najistureniji srpski položaj odakle su topovima, minobacačima i VBR-om tukli položaje HV-a u Četekovcu, Ivanbregu, Goleniću i Mačkovcu te civilne ciljeve u Podravskoj Slatini i okolnim selima.¹⁰²⁵ Zanimljivo, nedaleko od Lisičina, na brdu Budim tog 6. prosinca kada je vladika obilazio liniju bojišta, srpski pobunjenici zarobili su Željka Leicha, vojnika 136. brigade HV Slatina, koji je potom nestao i čija sudbina se do danas ne zna.¹⁰²⁶

*Iz Klise smo pošli u **Miokovićevo** (gde ima samo jedan srpski zvonik, a crkve nema, dok je hrvatska crkva iznutra minirana, a ostao samo zvonik), i dalje u **Katinac** (to je jedan deo puta Virovitica – Daruvar, koji Srbi još drže) i onda u Koreničane i u srpsko selo **Bastaje**, gde su Srbi i njihova crkva direktno ugroženi stalnim gađanjima ustaške artiljerije većeg kalibra. Kraj crkve, videli smo, palo je oko 10 velikih granata i samo blagodareći mekoj zemlji crkva nije od detonacije srušena, mada je jedan manji kalibar pogodio severni zid ali nije ga probio.*

¹⁰²⁴Miroslav, GAZDA, *Zločin za koji još nitko nije odgovarao*, Virovitica, 2011., 10.-15., 110.-111.

¹⁰²⁵Izvešće PS Podr. Slatina o artiljerijskom napadu, br: 511-07-60-2261/91., od 5. XII. 1991. (dokument u posjedu autora).

¹⁰²⁶GAZDA, 15.

*Tu smo našli sveštenika Vasilija Bjelana sa popadijom i nešto seljaka, dok su mu sinovi i ostali Srbi na obližnjim prvim linijama fronta prema Daruvaru, odakle sada nadiru jake hrvatske snage, sa tenkovima i topovima, i sve pred sobom ruše, pale i ubijaju. Tako su prethodnih dana (5. 12. 91.) upali u srpsko selo **Bastajski Brđani** i u borbi je poginulo 10 srpskih boraca, 6 meštana i 4 dobrovoljaca iz Srbije, koje tamo upućuje uglavnom Šešelj, ali sami Srbi dolaze ovde da pomognu Srbima. Za ovu pogibiju 10 Srba čuli smo još u Koreničanima, gde su nam rekli da oni nude Hrvatima 10 živih zarobljenih ustaša za svojih 10 poginulih Srba. Inače, kažu nam da hrvatski bojovnici obično izmasakriraju noževima naše ranjenike i poginule.*

Vladika je točno zabilježio da je katolička crkva u Đulovcu minirana iznutra. Milicionari SAO Zapadne Slavonije su 14. studenoga 1991. napunili crkvu eksplozivom i streljivom, koje su potom aktivirali.¹⁰²⁷ Vladikin dolazak u daruvarski kraj zbio se u vrijeme kada su vođenje intenzivne borbe za selo Batinjani, pri čemu je srpsko topništvo bombardiralo grad Daruvar,¹⁰²⁸ a po njegovu svjedočanstvu hrvatsko topništvo selo Velike Bastaje. Glede događaja o kojem je vladika doznao boraveći u Bastajima, on se odnosio na napad srpskih teritorijalaca i dobrovoljaca na selo Bastajski Brđano. Selo je HV oslobodio još polovicom studenog 1991., a ovim napadom 5. prosinca 1991. srpske snage su ga pokušale vratiti, no 55. samostalna bojna HV Bjelovar ih je zaustavila i potisnula. U napadu je srpska strana pretrpjela gubitke. Prema dostupnim podacima u selu je poginulo deset vojnika,¹⁰²⁹ a jedanaesti je naknadno umro u bolnici. Dostupni su poimenični podaci za šestoricu – pet pripadnika TO Daruvar i jednog dobrovoljca iz Srbije. Trojica teritorijalaca su bila iz sela Koreničani: Đuro Žarković (1943.) za kog se navodi da je poginuo od streljačke vatre u bliskoj borbi, Milenko Žarković (1959.) i Žarko Žarković (1964.). Četvrti je bio Dušan Jovanović iz sela Miljanovac (1949.) pogođen snajperskim hicem u glavu.¹⁰³⁰ Peti poginuli 5. prosinca bio je dobrovoljac Srpske radikalne stranke iz Beograda Predrag Vasić (1968.).¹⁰³¹ U banjolučkoj bolnici 9. prosinca 1991. umro je Radoslav Kragić (1960.) iz Daruvara, koji je ranjen 5. prosinca od streljačke vatre.¹⁰³² Imena još petorice poginulih nisu poznata. Glede pregovora o razmjeni tijela koju vladika spominje

¹⁰²⁷Vjenceslav, HEROUT, *Pet godina poslije*, Daruvar, 1996., 107.

¹⁰²⁸HEROUT, 71.

¹⁰²⁹Zlatko, MEHUN, *Svjedok rata*, Varaždin, 1993., 116.-123.

¹⁰³⁰Slaven, RUŽIĆ, Izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općina Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine, na temelju arhivskog gradiva „RSK“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, sv. 8., 2014., 237.- 255.

¹⁰³¹Milisav, SEKULIĆ, *Beograd ne broji poginule 1990. – 1999.*, Beograd, 2007., 29.

¹⁰³²RUŽIĆ, 237.-255.

u svom izvješću, oni su se zaista odvijali u vrijeme kada je on obilazio taj dio daruvarske bojišnice. No „10 živih zarobljenih ustaša“ koje vladika navodi kao ponudu za razmjenu za deset mrtvih srpskih vojnika, bile su žene i djeca hrvatske nacionalnosti iz sela Koreničani.

Novinar Zlatko Mehun je 6. prosinca 1991. posjetio Bastajnske Brđane i svjedočio prikupljanju smrznutih leševa srpskih vojnika po selu i dolasku traktora s hrvatskim civilima, o čemu je ostavio opširan tekst iz kojeg donosim dio: „(...) nekih dvjesto metara ispred nas pojavio se traktor u čijoj su prikolici sjedile četiri žene, držeći veliku bijelu krpu, kao zastavu, u rukama. U prikolici su bile još dvije žene s jednim ili dvoje djece, ne sjećam se točno. Ono čega se dobro sjećam jest izraz njihovih lica: napaćen, užasnut, bolan, plačljiv, sjetan... Među njima je bila i jedna sedamdesetogodišnja starica... Pošao sam s mikrofonom do nje i zamolio da ispriča što su sve proživjeli na putu u slobodu. 'Nemojte me ni pitati – kroz plač zausti starica – Muža i sina još su mi s jeseni odveli u Papuk. Rekli su da moraju ići cijepati drva za zimu i nijedan se nije vratio. Strašno, užas. Nas su svakodnevno držali u nekoj vrsti kućnog pritvora... tamo mi je još kćerka sa djecom... Tko zna hoće li i nju pustiti?' Razmjena je na kraju provedena i hrvatska strana je dobila deset civila, a srpska sva tijela vojnika koje se uspelo naći u selu.¹⁰³³ Tako se u srpskim izvorima navodi da su trojica Žarkovića pokopani 8. prosinca na groblju u Koreničanima, a za dobrovoljca Vasića da je 11. prosinca pokopan u Beogradu. Za Dušana Jovanovića se navodi da tijelo nije razmijenjeno jer vjerojatno nije nađeno.¹⁰³⁴ Prikazani slučaj primjer je kako je vladika Atanasije „modificiranjem“ određenih dijelova događanja – prikazivanjem srpskog napada na selo kao hrvatskog napada, i hrvatskih civila tj. žena i djece kao zarobljenih vojnika – cijelom događaju davao drugačiju dimenziju i moralnu pozadinu.

*Te noći, petak na subotu (6. – 7. 12.) niko u **Bastajima** nije spavao u kućama, nego u zbegovima po šumi (u kolima, traktorima, pod šatorima, što smo i lično snimili), jer hrvatski oružnici napadaju tenkovima. Tako su u subotu (7. 12. 91.) napali na srpsko selo **Batinjani Daruvarski** i tenkovima porušili kuće i poklali veći broj Srba staraca i starica, koji nisu bili izbegli. Izginulo je dosta Srba i iz Gornje Vrijeske, koju drže srpski borci, dok je Donja Vrijeska pala ustašama u ruke, kao i naš manastir Svete Ane, u kojem su ostale zarobljene naše dve monahinje, za čiju sudbinu ne znamo ništa.*

S obzirom na to da je i Lipik pao u ruke hrvatskih bojovnika, a oni već drže i Pakrac, Sirač i Daruvar (gde su se iz obližnje vojne kasarne i velikog skladišta izdajom oficirâ, ustaše snabdele najmodernijim lakim i teškim naoružanjem), očekuje se dalje napredovanje ustaša prema ovim srpskim selima i, ne daj Bože, nova

¹⁰³³MEHUN, 120., 126.

¹⁰³⁴HMDCDR – Baza poginulih osoba na okupiranom teritoriju RH i SEKULIĆ, 29.

pustošenja i pokolji. Istina, treba reći i to, jer Bog sve vidi, da su i neki srpski lokalni borci, jugovojaska pa i Šešeljevi dobrovoljci, među kojima ima svakojakih, napravili tu i tamo pustoš po nekim hrvatskim naseljima, uglavnom kada se Hrvati razbegnu i isele, oni im pale kuće i ruše crkve. U rušenju crkava JNA ima najveće krivice, mada treba priznati da su ustaše često koristile, kao i na drugim ratištima u krajinama, tornjeve i svojih i srpskih crkava za mitraljeska i snajperska gnezda, pa su čak koristili svoje crkve i za magacine municije.

Pišući o borbama za Batinjane Daruvarske, vladika donosi više netočnosti. Naime, HV je ovo selo oslobodio 6. prosinca. Nadalje, prema dostupnim podacima tom prilikom nije bilo žrtava jer je srpsko stanovništvo ranije evakuirano. Nema podataka ni da je bilo srpskih žrtava u selu Gornja Vrijeska.¹⁰³⁵ Glede vladičine bojazni za manastir sv. Ane, ona se pokazala neosnovanom. U borbama 1991. godine manastir nije oštećen, a takav je ostao do danas.

Kao što je vidljivo, vladika se ne upušta u detaljnije opise zločina koje su počinili pripadnici JNA, TO-a i srpskih dobrovoljačkih postrojbi. Umjesto toga, pribjegao je njihovu djelomičnom prešućivanju, svodeći ih na uništavanje objekata, a i to je pravdao time da ih je HV koristila kao vojne objekte, što je izazvalo njihovo uništavanje.

*Iz Batinjana smo pošli, već po mraku i preko planine, za srpska sela **Gornji i Donji Borki** (Borci), pa u selu **Bjela**, gde ima obnovljena srpska crkva i dom, u kojem smo te noći spavali. Sutradan smo peške kroz šumu sišli u naš manastir Pakru, gde žive naše dve monahinje i jedna Srpkinja iz Daruvara. Manastir nije oštećen, mada su jednom u njega silazili mupovci Hrvatske. Dva sela iznad Pakre, **Pakrani i Markovac**, već su pod vatrom ustaša, dok selo Miljanovac prelazi čas u jedne čas u druge ruke. Konstatujemo da je i ovo selo **Bjela** i okolna sela skoro direktno ugroženo od tenkovske paljbe, a narod naš je još uvek tamo, kao i u selima Donji i Gornji Borki, ali smo također videli da mnogi iz tih sela noći provode u zbegovima iznad sela, u kolima, traktorima, pod šatorima, gde lože tihu vatru i greju se, dok su decu mahom već ispratili za Bosnu i Srbiju.*

Iako je proveo noć u Bijeloj, u središtu sela vladika nije zamijetio da je u obližnjoj zgradi škole zatvor u kojem su mučeni i ubijani civili dovedeni s područja Daruvara.¹⁰³⁶ Glede njegova kretanja 7. prosinca, prema izvješćima Policijske uprave Bjelovar, taj dan je na području Daruvara i Grubišnjog Polja protekao neuobičajeno mirno. Obje sukobljene strane bile su iscrpljene teškim borbama prethodnih dana. Navodi se da je samo na pakračkom području

¹⁰³⁵RUŽIĆ, 237.-255.

¹⁰³⁶HEROUT, 172, 181.

bilo borbi tijekom jutra, a popodne nekoliko slučajeva djelovanja snajpera i minobacača.¹⁰³⁷ Zahvaljujući tome, vladika je u relativnome miru mogao obići manastir Pakru i daruvarsko područje. No na slatinskom području taj dan vođene jake topničke borbe. Prema izvješću Policijske postaje Podravska Slatina, iz srpskih uporišta u Čeralijama i Kraškoviću su iz tenkova i VBR-a tučeni Slatina, Mikleuš i Četekovec te su ranjena tri hrvatska vojnika.¹⁰³⁸ Vladika, koji se te večeri vratio u Voćin, zacijelo je zbog toga donio odluku da se više ne zadržava na tom, krajnje nesigurnom brdskom području SAO Zapadne Slavonije, nego se tu istu noć zaputio natrag, prema sigurnosti okučanske Posavine, o čemu piše u nastavku Izvješća.

Kada smo se, u subotu večer, počeli vraćati ka Voćinu i onda dalje istim putem nazad ka Okučanima, preko Psunja, naišli smo na Brusničkim brdima na dva autobusa žena i dece, izbeglica iz napred pomenutih ugroženih srpskih sela, pa su se ti autobusi bili zaglavili u blatnjavom i zaleđenom brdskom putu u klancima, tako da su jedva izvučeni i kasno u noć stigli u Okučane (oko 9 sati uveče), gde su prenoćili i sutradan prevezeni preko Save za Banjaluku i dalje prema Beogradu. Mi smo također imali dosta nevolja na tom noćnom putu kroz planinu, ali smo sa te planine mogli videti, i pokušali fotografisati, plamenove spaljenog srpskog Lipika, i sela Kukunjevca, Čaglića i Subotske oko njega, koje su hrvatski zengisti zauzeli i popalili. Vojska Banjalučkog korpusa je zatajila oko Lipika, ljudi pričaju da im ni tenkovi nisu dejstvovali, a izginulo je najmanje 20 vojnika rezervista, a mnogo više ranjeno. Sutradan rano, u nedelju, oko hiljadu vojnika je demonstrativno napustilo okučansko ratište i, pored pokušaja nasilnog sprečavanja, ipak prešlo Savu i vratilo se u Banjaluku, protestujući zbog ponašanja vojne komande, kako one na okučanskom ratištu, tako i one iz Banjaluke, a još više one iz Vrhovnog štaba u Beogradu. Nikome tamo nije jasno šta jugovojska namerava, kakvu strategiju i politiku ima. Strane agencije (Rojter) javljaju da u samoj vojsci nema sloge, i da se razlikuju ciljevi visokih generala i nižih oficira po pitanju ratovanja i zaštite Srba.

U Okučanima smo prenoćili kod našeg sveštenika i u nedelju služili Sv. Liturgiju, a posetili smo i Donje Rajiće (prema Novskoj) i našeg sveštenika, selo koje je inače blizu prve linije fronta prema Novskoj, kao što je tako isto i selo Medari na suprotnoj strani prema Novoj Gradiškoj blizu prve linije fronta, gde je naša crkva skoro sasvim razrušena, kao i u nedalekim Donjim Bogičevcima.

¹⁰³⁷ Izvještaj KŠ PU Bjelovar o događajima od 7. XII. 1991., u 10.43 sati., Izvještaj KŠ PU Bjelovar o događajima od 7. XII. 1991., u 17.31 sati. (dokument u posjedu autora).

¹⁰³⁸ Izvješće PS Podr. Slatina o artiljerijskom napadu. Br: 511-07-60-2263/91., od 7. XII. 1991. (dokument u posjedu autora).

Ovaj zapis prikazuje kaotičnu situaciju i glasine koje su vladale u srpskim redovima na početku vojnog sloma koji uskoro uslijedio. Glede održavanja liturgije u Okučanima, održao ju je skupa s vladikom Lukijanom, o čemu svjedoči i njihov zajednički zapis:

U ratno i teško vreme posetili smo oslobođene krajeve eparhije slavonske i na kraju posete služili svetu liturgiju u hramu Sv. Dimitrija u Okučanima. U nedelju, 8. decembra 1991. g.

U potpisu stoji: episkop banatski Atanasije i episkop slavonski Lukijan.¹⁰³⁹ Nakon obilaska Posavine vladika je 8. prosinca od Štaba TO Okučani dobio 45 litara dizel-goriva koliko mu je trebalo za „Mercedes“ za povratak u Beograd preko Banje Luke.¹⁰⁴⁰

Slika 3. Odobrenje Štaba TO Okučani vladiki Atanasiju za 45 litara dizel-goriva za automobil za povratak u Srbiju

U nastavku izvješća vladika Atanasije donosi podatke o svećenstvu, crkvama i drugim objektima SPC-a u dijelovima zapadne Slavonije koje nije mogao posjetiti jer su bili pod hr-

¹⁰³⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.),* (ur. Mate Rupić), knjiga 2., Zagreb – Slavonski Brod, 2007., dokument br. 126, Zapis episkopa banatskog Atanasija i slavonskog Lukijana prilikom posjeta Okučanima od 8. XII. 1991., 295.

¹⁰⁴⁰ HMDCDR, fond Štab TO Zapadne Slavonije, kut. 2. Odobrenje ŠTO SO Okučani za 45 litara dizel-goriva za automobil VŠ 297-16. Br: 01-785/12-1991., od 8. XII. 1991.

vatskim nadzorom. Dio podataka je dobio od lokalnog svećenstva i stanovništva, dok mu je izvor podataka o stanju objekata bila i tročlana komisija Narodnog muzeja Srbije u sastavu Nikola Kusovac, Aleksandar Piljak i Evgenije Nikitišin. Komisija je tijekom studenog i prosinca 1991. obišla okupirano područje zapadne Slavonije i prikupljala podatke o stanju pravoslavne kulturne baštine. Kako u mjesta pod nadzorom hrvatskih snaga nisu mogli ući, brojni podaci o stanju tamošnjih objekata bili su netočni, no oni su ih svejedno plasirali u javnost.¹⁰⁴¹ Kao takve ih je od njih u svoje izvješće unio i vladika Atanasije.

Kada je reč o našim crkvama u Slavonskoj eparhiji teško je dati tačne podatke koje su sve crkve razrušene, jer u krajeve gde su ustaški bojovnici nemoguće je doći, niti saznati pravo stanje. U Podravskoj Slatini i okolini ostala su nam tri sveštenika, čija je sudbina neizvesna, dok je većina ostalih sveštenika iz zapadne Slavonije izbegla. Već smo pomenuli da su nam u manastiru Orahovici ostala dva monaha, kao i dve monahinje u manastiru Sv. Ane kod Daruvara. U Posavini pak znamo za sledeće crkve i njihovo stanje sadašnje:

Lužani – hram Sv. Trojice, miniran, iako je van ratnog područja.

Nova Gradiška – hram Sv. Trojice, miniran iako kod njega nisu vođene borbe, a doznali smo tačno da su ga minirale mesne ustaše.

Medari – hram Preobraženja, zvonik miniran i najveći deo hrama porušen, parohijski dom vrlo oštećen.

Donji Bogićevci – hram Sv. Haralampija – porušen preko 50 posto, kao i crkveni dom.

Ratkovac – oštećen lakim naoružanjem.

Okučani – hram Sv. Dimitrija, pogođen granatom sa oltarske strane, ali zid nije probijen, sva stakla polupana kao i na većini crkava ovog kraja. Deo parohijskog doma pogođen je granatom, a granata je uništila i sveštenikov auto, jer granate često padaju na Okučane i okolna slobodna sela.

Jasenovac – spomen-hram. Sv. Krstitelja i Novomučenika Srpskih pogođen manjom granatom u kube zvonika, prozori i zidovi puščanim mecima.

Lovska – također dublje u Slavoniji: hram Sv. Teodora Tirona oštećen.

Subotska – kod Lipika, hram goreo između 6-7. 12. 91. što smo sa brda lično videli.

Pakrac – katedrala Sv. Trojice, zvonik srušen, i krov preko 50 %, deo Dvora spaljen, jedno krilo srušeno. Katedrala je gorela ceo dan izjutra.

Biblioteka u Vladičanskom dvoru (rukopisi iz 14. veka) uništena kao i muzej u Dvoru i sav arhiv. Pristup u Pakrac nemoguć.

¹⁰⁴¹ Oštećeno jezgro srpske duhovnosti, *Politika*, 8. XII. 1991., 10.

U Pakracu je spaljena i naša crkva „Gavranica“, zvonik je srušen.

U Pakracu je spaljena i zgrada Bogoslovije, ostala samo četiri zida.

Kukunjevac – hram Sv. Paraskeve - porušen, a celo selo je zapaljeno 6. 12. 91.

Toranj – hram Sv. Pantelejmona, spaljen sada od ustaša. Oba ova hrama su nedavno bila obnovljena jer su u ratu od ustaša bila uništena, tj. 1941. godine.

Batinjani Pakrački – hram Sv. Dimitrija, nov hram porušen.

Obrijež – hram Sv. Jovana Bogoslova, porušen, iako je nedavno bio obnovljen.

Bastaji – hram Svetoga Georgija pogođen granatom i oko njega palo 10 velikih granata, o čemu smo govorili napred kao očevidci.

Za ostale naše crkve u Slavonskoj eparhiji nemamo ovog momenta tačnih podataka, ali se može pretpostaviti da ima još porušenih ili oštećenih, naročito u onim selima gde su ušle ustaše i gde su Srbi iseljeni ili izbegli.“

Prema knjizi Aleksandre Kučeković „Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji“ samo dio navoda koji donosi vladika je točan. Tako se za crkvu Sv. Trojice u Novoj Gradišci navodi da je uništena miniranjem 1992. godine, za crkvu Preobraženja Hristovog u Medarima te za tamošnji parohijski dom navodi da su stradali od udara granata 1991. godine, a ne od miniranja, crkva Sv. Haralampija u Donjim Bogičevcima nije razorena kako vladika navodi, nego demolirana i devastirana u ratnom sukobu. Kao građevina i danas stoji, neobnovljena. Crkva u selu Ratkovac, zapadno od Nove Gradiške rat je preživjela neoštećena, kakva je i danas, s time da je dosta zapuštena. Crkva u Kukunjevcu razorena je granatama 1991. godine, tijekom borbi vođenih za ovo selo. U selu Toranj je postojala mala kapela posvećena sv. Pantelejmonu (inače predturska katolička kapela građena u gotičkom stilu, koju su pravoslavni vjernici koristili za svoje potrebe) te parohijska crkva posvećena istom svecu izgrađena 1930-ih godina, koja je bila oštećena u Drugomu svjetskom ratu. Oba su objekta obnovljena 1989. i 1990. godine. Kapelica je preživjela Domovinski rat, dok je parohijska crkva razorena miniranjem 1992. godine. Crkve sv. Dimitrija u Batinjanima Pakračkim nije bila nova, nego obnovljena 1990. godine. Ikonostas iz ove crkve je od srpske strane demontiran i odnesen, no nije poznato gdje je otpremljen ni gdje je danas. Crkva je minirana kasnije no što vladika navodi, tj. 1992. godine. Crkva sv. Jovana Bogoslova u Donjoj Obriježi nije srušena, nego je u ratu ostala nedirnuta, s cijelim inventarom, kakva je i danas, s time da je zapuštena. Crkva sv. Georgija u Velikim Bastajima, sjeveroistočno od Daruvara, očuvana je do danas, no posve je zapuštena i bez inventara koji je izvađen i odnesen u Narodni muzej u Beogradu. Ikone se danas nalaze u Mitropolitskom dvoru u Srijemskim Karlovcima.¹⁰⁴²

¹⁰⁴² Aleksandra, KUČEKOVIĆ, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb, 2015., 40.-41., 43.-46., 52.-54., 153.-156, 182.-184., 203.-206., 197.-199, 269.-271, 310.-312, 203.

Glede pravoslavne crkve u Jasenovcu, ona je oštećena još 25. rujna 1991. i to od strane JNA iz Bosne tijekom minobacačkog napada na ovo mjesto.¹⁰⁴³ Vladika izvješće završava pesimističnim zaključkom, u kojem predviđa vojni poraz i iseljenje Srba iz zapadne Slavonije.

*Naš je konačni utisak, posle ove višednevne posete i razgovora sa narodom na terenu, kao i sa borcima i vojnicima, da se **zapadna Slavonija** izdaje i žrtvuje, mada nije sasvim jasno ko je sve u tome učesnik i sukrivac. Sigurno je da jadni srpski narod nije, ali je sigurno isto da je taj srpski mnogonapaćeni narod **tragična žrtva** čitave jugoslovenske i srpske situacije i politike. Govorili su nam na terenu da postoji neka „Vlada SAO zapadne Slavonije“, ali u koju narod srpski u samoj zapadnoj Slavoniji nema poverenja, a strahuje se da se zbog njih mnoga srpska sela iseljavaju. Ovaj deo Slavonije, izgleda nam danas, **prazni se**, milom ili silom, krvavim ratom ili prljavom politikom, i mi smo pred opasnošću da nam Srpska **Mala Raška** (ili „Mala Vlaška“) bude po prvi put definitivno ispražnjena od Srba. Samo nam se Dobri Bog i Srpski Novomučenici mogu smilovati i pomoći raspetoj Crkvi i narodu.*

Procjena vladike Atanasija bila je točna. Tijekom idućih pet dana glavnina srpskog stanovništva se zajedno s postrojbama TO SAO Zapadne Slavonije povukla prema okučanskoj Posavini, a odatle u Bosnu. U trenutku kada je ovo Izvješće bilo prezentirano javnosti, 15. prosinca 1991., ono je već bilo sekundarni povjesni izvor jer su veći dio prostora koji je vladika obišao oslobodile hrvatske snage, trajno promijenivši stanje kakvo je vladika zatekao. Svo ratno huškanje i podizanje borbenog morala od strane ovoga visokog vjerskoga dužnosnika SPC-a nisu mogli promijeniti srpsku ratnu sreću u zapadnoj Slavoniji 1991. godine.

Zaključak

Izvješće vladike Atanasija predstavlja vrlo zanimljiv povijesni dokument iz vremena poraza srpske pobune i agresije u zapadnoj Slavoniji, tim više što mu je autor crkveni dostojanstvenik koji se u većini društava smatra osobom s ugledom i visokim moralom, što je u ovom slučaju upitno. Vidljivo je to i iz dijela navoda Izvješća koji su problematični jer donose netočne ili krivo prikazane činjenice te Izvješće nedovoljno informiranim ili zlonamjernim osobama može i dalje služiti u svrhe s kojima je pisan 1991. godine – velikodržavnu srpsku propagandu. Stoga je Izvješću potreban kritičan pristup, tj. bilo ga je potrebno popratiti kritičkim komentarima utemeljenima na relevantnoj literaturi te objavljenim i neobjavljenim dokumentima.

¹⁰⁴³ HMDCDR, fond 2., kut. HV-MUP 1991.-1999. br. 1. Izvješće dežurnog PI Jasenovac za dan 25. 09. 1991., u vremenu od 06:00 do 18:00 sati.

Izvješće s komentarima je također mali prilog za analizu uloge Srpske pravoslavne crkve u ratu Srbije protiv Hrvatske.

SUMMARY

Report of the Banat bishop Atanasije Jevtić on the dealing in Slavonia eparchy of the Serbian orthodox church in December of 1991

This paper analyzes the report titled „The Report of the Banat bishop dr. Atanasije (Jevtić) on the dealings within the Slavonia episcopium of the Serbian orthodox church” which actually relates to the visit of the aforementioned bishop to the occupied area of Western Slavonia from December 5th to December 8th 1991.

Key words: Serbian orthodox church, bishop Atanasije, report, Western Slavonia, war destruction